

Vápenky v Železných horách

Luděk Štěpán

Pojednání je pokusem přispět k rozšíření poznatků o zdejších vápenkách v rámci širší práce o utváření venkovských sídel a sídelní krajiny Železných hor.

Geologicky přepestré Železné hory poskytovaly vápenec v mnoha různých formách od souvislých masivů po čočkovité výskyty. To umožnilo existenci desítek míst, kde lze doložit výrobu páleného vápna.

Z r. 1307 je první zmínka o Bílém Podolí, do středověku pravděpodobně sahá těžba vápence u osady později nazvané Bílý Kámen a konečně z r. 1514 je první zmínka o vsi Vápenný Podol, založené bezpochyby již ve středověku. Na vápenou maltu byl od 13. století stavěn hrad Lichnice – dominanta Železných hor (stopy po těžbě vápence jsou 1,3 km jv. od hradu, ještě na mapě z r. 1820 je pomístní název U staré vápenky). Náš přední geolog RNDr. Jindřich Vodička se domnívá, že zdivo hradu Strádov nese znaky vápna páleného ve 4 km vzdáleném místě u severněji položených Kochánovic.

V období novověku je těžba vápence s pravděpodobnou výrobou vápna doložena k r. 1646 v Hlíně, avšak hlavní výrobní oblastí je zmíněný Vápenný Podol se sousedními Prachovicemi a okolím. Zajímavá zpráva z r. 1654 připomíná, že „...Lidé pak s vápnem své obživení mají a je na trakařích do Jihlavě a jinam vozí“. V polovině 18. století zde Tereziánský katastr uvádí dvě vápenky a dále, že „poddaní z vesnic Hrbokov, Vápenný Podol, Nutice, Cítkov, Prachovice a Tasovice si přivydělávají pálením vápna“. Domnívám se, že uvedení poddaní pálili vápno ve svých primitivních zařízeních, snad podobně, jak umožňovala vrchnost např. obyvatelům Krytné na Vizovicku v 17. století.

K Vápennému Podolu se váže také nejstarší známé vyobrazení vápenky v naší oblasti, a to na vedutě z r. 1792.

Do začátku poslední třetiny 19. století byla výroba vápna provozována v desítkách malých a nízkých pecích: u Vápenného Podola (v r. 1864 osm), Prachovic (v r. 1864 sedm a jedna v sousední Boukalce), z r. 1843 jsou poslední zmínky o vápenkách u Licoměřic, na Javorce, u Semtěše, do r. 1871 pracovala pec u Polánky. Nejméně do r. 1864 se vápno pátilo také ve třech panských vápenkách mezi Kochánovicemi a Škrovádem, jejichž značnou kapacitu dokládají do r. 1848 robotní povinnosti sedláků „vozit vápno ze Škrovádu a sádru z Lukavice“. Pro ukončení činnosti vápených pecí u Vršova u Bílého Kamene chybí údaje.

Výjimečnou lokalitou byly Vápenky mezi Krounou a Rychnovem (u Hlinska), kde se výroba vápna datuje od r. 1720 do r. 1870. Situační plán z r. 1856 zde zachycuje skupinu sedmi pecí. Rychmburská vrchnost provozovala těžbu a pálení vápna do r. 1847 také v nedalekém Bartůňkově dole (severně od Rychnova).

Po r. 1860 je výroba vápna v oblasti Železných hor soustředěna do Vápenného Podola, kde jsou od r. 1873 uvedeny do provozu dvě dvoušachtové (cylindrové) vápenky a v r. 1915 jedna kruhová se čtrnácti komorami, a do sousedních Prachovic zahajující modernizaci výroby stavbou kruhové vápenky v r. 1864. Další výkonné vápenky v závěru 19. století jsou postaveny v Kostelci u Heřmanova Městce, v Závratci (velká čtyřšachtová) a v Chrudimi u nádraží. Do výčtu vápenek z období druhé poloviny 19. století patří vápené pece při cukrovarech na okraji Železných hor.

Pro poznání technického řešení vápenek prvních dvou třetin 19. století v hodnocené oblasti jsou významné podstatné pozůstatky vápenky v lese u Vršova (14 km severozáp. od Hlinska) a archivní plány areálu Vápenice mezi Krounou a Rychnovem (12 km východně od Hlinska).

Nízká šachová vápenka u Vršova je ve vzrostlém lese, což je zřejmě důvod, proč se dodnes zachovala v základní hmotě. Její 200 cm vysoký plášť je vyzděný z kamene na sílu kolem 60 cm. Ve vodorovném řezu má tvar elipsy, na dně dlouhé cca 260 cm a široké cca 210 cm. Stěny se nahoru mírně rozvírají a místy jsou přetaveny nazelenalou sklovinou. Z pozůstatků ústí či ovládacího otvoru se dá usoudit jeho výška na cca 65 cm a šířka na 50 cm. Tento otvor je orientován přesně na západ, odkud vanou převládající větry. Prostor před ovládacím otvorem, předpecí, se nezachoval ani v náznaku, prorůstá ním mohutný smrk a snad jedině sondami by se dala zjistit jeho velikost a zda byl zděný. Naopak se zachovala téměř celá zemní část vápenky, tj. hliněný val kolem pláště pece s ochozem v úrovni povrchu pece, širokým celkem asi 120 cm (vč. zdiva pláště). Z tohoto ochozu obsluha rovnala vápenec vystupující kopulovitým tvarem nad šachtu a ochoz. Severně od vápenky ve vzdálenosti kolem 30 m je dobře zachovalý lom o přibližné délce 30 a šířce 20 m, z něhož je prokopán příkop vedoucí nejkratším směrem do nižších míst za účelem odvodnění. Pec této vápenky je nápadně

shodná s pecí vápenky na plánu z r. 1862 pro Vápenný Podol, ze kterého je zřejmá podoba „prostoru před pecí“ a způsob vyrovnání vápence do kopule.

Nedávno byl objeven situační plán z r. 1856 týkající se areálu sedmi vápenných pecí mezi Krounou a Rychnovem. Následně se podařilo nalézt i skici zaměření tří typů z této baterie, což pomáhá poznat podrobnosti konstrukcí těchto vápenek (čtyři o kapacitě 24 strychy a tři 36 strychů). Situační plánek dokládá umístění všech sedmi vápenek do jedné téměř přímé řady v délce 52 m, kde je navíc mezi třetí a čtvrtou pecí klenutý sklad popela o půdorysu 6,8 x 4,3 m. Areál doplňuje stavení (13,8 x 8,8 m), maštal (9,7 x 4,5 m), sklep (6,5 x 3,5 m) a vápenná jáma (2,6 x 2,2 m). Objekty jsou označeny římskými číslicemi a uvedeny v legendě. V situaci jsou zakreslena dvě místa označená „Lacke“, což mohou být pravděpodobně mělké lomy, jejichž délka nepřesahuje 20 a šířka 12 m. Jejich vzdálenost od nejbližší vápenné pece je 17 a 54 m.

Mezi spoustou různých spisových archiválií Vs Rychmburk se dodatečně podařilo objevit tužkou skicovaná zaměření z r. 1855 tří ze sedmi pecí a skladu popela. Každá z těchto zaměřených pecí se odlišuje buď kapacitou (24 a 36 strychů) nebo konstrukcí předpecí, je tedy možné, že jejich zaměření představují jakési vzorové typy, a že se další pece od těchto neliší (v situaci jsou u jednotlivých pecí uváděny jen tyto dvě kapacity). Vnitřní výška je u všech pecí stejná - přibližně 200 cm a všechny mají elipsovité půdorysy.

Rozdíly zaměřených pecí lze stručně charakterizovat takto (původní délkové míry jsou přepočteny na cm):

Pec VII: Kapacita 24 strychy, předpecí bez přístřešku, vnitřní rozměr 170 x 163, celá konstrukce dl. 450 a š. 485.

Pec VIII: kapacita 36 strychů, předpecí se sedlovou šindelovou střechou, vnitřní rozměr 230 x 195, celá konstrukce dl. 860 a š. 735.

Pec XII: kapacita 24 strychy, předpecí s polovalbovou šindelovou střechou, vnitřní rozměr 180 x 165, celá konstrukce dl. 795 x 640.

Závěr

Získané údaje nám umožňují podrobněji poznat konstrukce vápenek dvou prvních třetin 19. století, tj. do období zavádění větších kontinuálních šachtových vápenek nebo vápenek kruhových, ve kterých byla soustředěna další výroba v jádru Železných hor. Je však třeba připomenout, že 44 km jihovýchodně od těchto míst modernější intenzivní výroby byla ještě v r. 1889 schválena stavba maličké vápenky u Maksiček (4 km jz. od Poličky). Je velmi podobná shora popisovaným vápenkám, její elipsovité půdorysy má uvnitř délku 290 a šířku 209 cm, vnitřní výška pece 250 cm.

Použitá literatura

HRUŠKA, J.: Železné hory – historie těžby nerostných surovin. Praha, Nasavrky, Žďárec u Skutče 2000.

Chrudimsko a Nasavrcko 2. Chrudim 1909.

KOLEKTIV: Historie a současnost podnikání na Chrudimsku. Žehušice 2004.

MERTA, J.: Výzkumy vápenných pecí. In: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Technické muzeum v Brně, Brno 1980, s. 30 an.

VERMOUZEK, R.: Z dějin vápenictví. In: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Technické muzeum v Brně, Brno 1980, s. 58.

VODIČKA, J.: Vápence v oblasti Železných hor. In: Acta musei reginaehradecensis. Hradec Králové 1985.

Použitá prameny

SOA Zámorsk, fond Vs Rychmburk, mapy a plány, č. 43.

SOA Zámorsk fond Vs Rychmburk, karton č. 239.

SOA Zámorsk, fond Vs Nasavrky, Pozk. č. 15.

SOKA Chrudim, fond OÚ Chrudim, karton č. 608.

SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond OÚ Polička, karton č. 274.